

فصل‌نامه جندی‌شاپور، دانشگاه شهید چمران اهواز

سال ششم، شماره ۲۱، بهار ۱۳۹۹

مستندنگاری و مطالعه تحلیلی کتیبه‌های سه‌زبانۀ الوند

حسن افشاری^۱ (نویسنده مسئول)

شبنم صدرجمالی^۲

تاریخ دریافت: ۹۹/۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۹/۲/۳۰

چکیده:

یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های هخامنشی، هگمتانه است که در چند کیلومتری شهر همدان و در کوهپایه الوند قرار دارد. در نزدیکی آن، دو کتیبه هخامنشی در بدنه سنگی کوهپایه الوند قرار گرفته‌اند که هر دو کتیبه شامل متن سه زبان پارسی باستان، ایلامی و اکدی هستند. هر زبان دو کتیبه از ۲۰ سطر تشکیل شده است. کتیبه سمت راست متعلق به داریوش یکم و در سمت چپ آن کمی پایین‌تر از آن، کتیبه خشایارشا وجود دارد که اختلاف اندکی در سبک نگارش و کلمات جزئی در متن دارد و تنها اختلاف جدی نام پادشاه‌ها است. در مقاله حاضر با رویکرد پژوهش‌محور سعی شده است دست‌نویسی همانند متن کتیبه‌ها تهیه، شکستگی‌ها و آسیب‌ها با گوه‌های توخالی مشخص شده و آوانویسی، حرف‌نویسی و ترجمه‌ای از هر سه نسخه در هر دو کتیبه بازخوانی شده و آوانویسی‌ها با بازخوانی‌های پیشین مقایسه شود تا وسیله‌ای باشد برای تحقیق بیشتر بر کتیبه‌های الوند. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و میدانی است. بازخوانی متن پارسی باستان به سبک دانشگاه هاروارد، متن ایلامی به سبک آمریکایی ریچارد هلک و اکدی به واسطه سیلاباری ریکی بورگر صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: هخامنشی، سنگ‌نبشته، داریوش، الوند، گنج‌نامه.

۱. کارشناس ارشد باستان‌شناسی پیش از تاریخ ایران از دانشگاه تهران Hassanafshari@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری مردم‌شناسی دانشگاه اسلونی Sh.sadrjamali@gmail.com

۱- مقدمه:

با توجه به منابع تاریخی، هگمتانه یکی از قدیمی‌ترین پایتخت‌های ایران است و آثار تاریخی از دوره‌های گوناگون را در دل خود دارد. این محوطه در دوره تاریخی مادها دارای ارج و اعتبار فراوانی بوده^۱ و یونانی‌ها و آشوری‌ها، از این شهر در منابع تاریخی خود نام برده‌اند. هگمتانه در دوره هخامنشیان به عنوان یکی از سه پایتخت مهم آن زمان نسبت داده می‌شود و تعداد زیادی کتیبه هخامنشی از آن شهر به دست آمده است که به تفصیل شرح داده می‌شود. از میان تمامی متون هخامنشی به دست آمده از هگمتانه، دو کتیبه معروف به نام گنج‌نامه جزء شناخته شده‌ترین کتیبه‌های هخامنشی می‌باشند. متأسفانه تاکنون به غیر از متن پارسی باستان هیچ ترجمه جدیدی از آن وجود ندارد و آخرین بازخوانی متن اکدی هر دو کتیبه به سال ۱۹۱۱ میلادی توسط فرانتس هاینریش وایسباخ^۲ قرائت شده است. بازخوانی متن ایلامی به سال ۱۹۷۷ پایان‌نامه فرانسوا والا^۳ است که هیچ‌گاه انتشار نیافت. هیچ یک از دو کتیبه متن طولانی و سنگینی ندارند و با آنکه در موقعیت ویژه سوق‌الجیشی قرار دارند شاید تنها به دلیل کوتاه بودن متن دو کتیبه، اکثراً مورد بی‌اعتنایی پژوهشگران قرار گرفته است.

اولین بررسی روی سنگ‌نوشته‌های الوند توسط یک آلمانی به نام فریدریش ادوارد شولتس^۴ صورت گرفت. او در سال ۱۸۲۶ از سوی دولت فرانسه برای تحقیق به منطقه وان ترکیه اعزام شد و حاصل کار او کشف بسیاری از کتیبه‌های میخی در وان و اطراف آن بود. او از کتیبه‌های گنج‌نامه الوند نسخه برداری کرد و به یاری آن توانست کتیبه خشایارشا در وان را به دوره ایرانیان نسبت دهد.^۵ در زمان شولتس هنوز کشف خط میخی توسط سر هنری راولینسن^۶ رمزگشایی نشده بود.

۱. هرودوت، تاریخ هرودوت، جلد ۱، ص ۱۴۶.

۲. Franz Heinich Weissbach

۳. François vallat

۴. Friedrich Eduard Schulz

۵. Sayce, The Kingdom of Van (Urartu), p: 171 - Schulz, Sur le lac de Van et ses environs, p: viii.

۶. Sir Henry Rawlinson

بعد از شولتس در سال ۱۸۳۶ میلادی متن پارسی کتیبه الوند خشایارشا، توسط اگن بورنوف^۱ بازخوانی شد.^۲ در سال ۱۸۴۰ و ۱۸۴۱ میلادی دو جهانگرد به نام‌های اوژن فلاندن،^۳ نقاش و باستان‌شناس فرانسوی و همراه او پاسکال کست،^۴ گنج‌نامه همدان را مورد بررسی، مطالعه و تصویربرداری قرار دادند.^۵ بعد از فلاندن، کایتان آندریو کاسویچ^۶ در سال ۱۸۷۲ متن پارسی باستان از این دو کتیبه را منتشر کرد.^۷ فریدریش اشپیگل^۸ در سال ۱۸۸۱ به ترجمه پارسی باستان الوند پرداخت.^۹ سپس کارل بتزولد^{۱۰} در سال ۱۸۸۲ برای اولین بار به ترجمه متن اکدی الوند پرداخت او آوانویس و دست‌نویس متن اکدی کتیبه‌های گنج‌نامه را منتشر کرد،^{۱۱} سپس فرانتس هاینریش وایسباخ و ویلی بنگ^{۱۲} در سال ۱۸۹۳،^{۱۳} ویلیامز جکسون^{۱۴} در ۱۹۰۶،^{۱۵} و هربرت کوشینگ تلمن^{۱۶} در ۱۹۰۸،^{۱۷} بازخوانی دیگری از متن پارسی باستان منتشر کردند. وایسباخ در سال ۱۹۱۱ برای اولین بار برگردان هر سه نسخه اکدی، ایلامی، و پارسی باستان را به آلمانی و همراه با حرف‌نویسی منتشر کرد. کار او تا چند دهه بعد جزو بهترین پژوهش‌ها شناخته می‌شد.^{۱۸} در

1. Eugene Burnouf
2. Burnouf, Mémoire sur deux inscriptions cunéiformes trouvées près d'Hamadan
3. Jean-Baptiste Eugène Napoléon Flandin
4. Pascal Coste
5. Flandin and Coste, voyage en Perse de MM.E.Flandin et P.Coste pendant les années, p: 24-54Taf26.
6. Cajetan Andrejew Kossowicz
7. Kossowicz, Inscriptiones Palaeo Persicae Achaemenidarum quot hucusque repertae sunt, p: 50-46
8. Friedrich Spiegel
9. Spiegel, Die Altpersischen Keilinschriften im Grund Text mit Übersetzung, Grammatik und Glossar, p:64-67
10. Carl Bezold
11. Bezold, Die Achameniden-Inschriften, p: 36-42
12. Willy Bang
13. Weissbach-Bang, Die Altpersischen keilinschriften, p: 36-37.
14. Williams Jackson
15. Jackson, Textual notes on the old Persian inscriptions, p:170-172.
16. Herbert Cushing Tolman
17. Tolman, Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemeniden Inscriptions, p: 51-54
Tolman, Coneiform Supplement to the authors Ancient Persia Lexicon and Texts, p: 67.
18. Weissbach, Die Keilinschriften der Achämeniden, p: xx.100-103- xxv.116-117.

سال ۱۹۳۱ هانس هاینریش شدر^۱ ترجمه‌ای از متن پارسی باستان داریوش از الوند ارائه کرد^۲ و در سال ۱۹۴۱ سکومارسن^۳ از پارسیان هند، ترجمه‌ای به همراه آوانویسی متن پارسی باستان از هر دو کتیبه را در کتاب *کتیبه‌های فارسی باستان شاهنشاهان هخامنشی* انتشار داد.^۴ کار او دقیق‌ترین برگردان در زمان خود بود چراکه تا قبل از ۱۹۴۰ هنوز دستور زبان پارسی باستان کاملاً شناسایی نشده بود. کمتر از یک دهه بعد، رونالد کنت^۵ در سال ۱۹۵۰ کتاب معروف خود را منتشر کرد.^۶ اما او تنها به بازخوانی پارسی باستان تمایل داشت و در سال ۱۹۶۴ رولف نورمن شارپ^۷ دست‌نویس چاپی به همراه آوانویسی از متن پارسی باستان هر دو کتیبه را انتشار داد.^۸ کتاب و تحقیقات او همواره با نقد دیگران روبه‌رو بود. یک دهه بعد فرانسوا والا در سال ۱۹۷۷ برای پایان‌نامه دکتری خود به بازخوانی متن‌های ایلامی کتیبه‌های هخامنشی پرداخت که کتیبه‌های گنج‌نامه را هم شامل می‌شد.^۹ این کار هیچ‌گاه منتشر نشد و این پایان‌نامه در کتابخانه دانشگاه سوربون پاریس بایگانی شد. کار او ترجمه‌ای فرانسوی همراه با حرف‌نویسی به سبک فرانسوی بود. پیرلوکوک^{۱۰} در سال ۱۹۹۷ ترجمه‌ای به فرانسه صرف‌نظر از هرگونه حرف‌نویسی و آوانویسی از هر سه نسخه کتیبه‌های هخامنشی منتشر کرد.^{۱۱} ترجمه اکدی او دقیق‌تر از متن ایلامی است اما کاستی کار او این بود که یک ترجمه فرانسوی صرف‌نظر از دست‌نویس، حرف‌نویسی و آوانویسی ارائه داد و در سال ۱۹۹۸ گانتراشوایگر^{۱۲} در پایان‌نامه خود، به بازخوانی کتیبه‌های پارسی باستان پرداخت که گنجنامه هم شامل می‌شد.^{۱۳} پایان‌نامه دوجلدی او هیچ‌گاه انتشار

1. Hans Heinrich Schaefer

2. Schaefer, *Über die Inschrift des Ariaramnaes*, p: 644.

3. Sukumar Sen

4. Sen, *Old Persian Inscriptions of Achaemenian Emperors*, p: 113-157.

5. Roland Kent

6. Kent, *Old Persian. Grammar, texts, lexicon*, p: 147-152.

7. Ralph Norman Sharp

8. Sharp, *The Inscriptions in Old Persian Cuneiform of the Achaemenian Emperors*, p: 103-120.

9. Vallat, *Dictionnaire des Inscriptions Royales en élamite achéménide*, p: 192- 219-220.

10. Pierre Lecoq

11. Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide*, p: 217-250.

12. Günter Schweiger

13. Schweiger, *Kritische Neuedition der achaemenidischen Keilinschriften*, P : I. 166-168/ II :561-568.

نیافت تا اینکه در نهایت رودیگر اشمیت^۱ در سال ۲۰۰۷ کتیبه داریوش در الوند (DE) و سال ۲۰۰۹ در کتاب *سنگ‌نشته‌های فارسی باستان هخامنشی جدیدترین حرف‌نویسی و آوانویسی* به سبک ابتکاری خود از هر دو کتیبه را منتشر کرد؛^۲ کار او کاملاً نوین است اما تنها متن پارسی باستان را در بر می‌گیرد و نیازمند است مشابه کار او بر روی سنگ‌نوشته‌های ایلامی و اکدی هخامنشی صورت گیرد.

از میان پژوهشگران ایرانی محسن ابوالقاسمی در سال ۱۳۷۵ بازخوانی متن پارسی باستان کتیبه داریوش از الوند را منتشر کرد.^۳ در پژوهش حاضر سعی شده‌است به ماهیت وجود چنین کتیبه‌های کوتاه و بی‌معنا (شامل معرفی شاه و خاندان او) در برخی مناطق مهم هخامنشی پرداخته شود و سپس میزان آسیب‌دیدگی تمامی گوه‌ها، هجاها و واژه‌ها در هر سه زبان پارسی باستان، ایلامی و اکدی ثبت شود و همچنین دست‌نویسی به همراه حرف‌نویسی، آوانویسی و ترجمه از هر سه نسخه هر دو کتیبه به صورت جداگانه انجام شود و آوانویسی هر نسخه با تمامی بازخوانی‌های پیشین مطابقت داده شده و اختلاف‌ها در زیرنویس ذکر گردد که در دست‌نویس تمامی شکستگی‌ها به صورت گوه‌های تو خالی مشخص شده است.

۲- جغرافیای تاریخی منطقه الوند:

کوه الوند در شمال شرقی شهر همدان واقع شده است^۴ در گذشته نیز تپه هگمتانه^۵ به فاصله چند کیلومتری کوه الوند قرار گرفته بوده است.^۶ این شهر در طول تاریخ جابه‌جایی خاصی نداشته و به دلیل استقرارهای بلندمدت و مداوم در این محل، اکثر آثار باستانی آن از بین رفته است. خرابه‌های این شهر باستانی هرگز به روش علمی کاوش نشده است، ولی هرگاه با جسارت

1. Rüdiger Schmitt

2. Schmitt, Pseudo ait Persische Inschriften, p: 31-34-Schmitt, Die altpersischen Inschriften der Achaimeniden, p: 96-151.

۳. ابوالقاسمی، راهنمای زبانهای باستانی ایران، ص ۱۱۱ و ۱۱۳.

۴. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۱۴۵.

5. Hamgmatāna

۶. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۱۴۵.

قاچاقچیان اشیاء عتیقه، که دست به حفاری‌هایی می‌زدند، در بازارهای سیاه نمونه‌یی از کتیبه‌های کشف‌شده را برملا می‌کند و حکایت از اهمیت این محوطه دارد.^۱ کاوش‌هایی هم که اخیراً صورت گرفته محدود و فاقد برنامه‌ریزی روشمند بوده که ما را از ارائه هر نوع توضیحی باز می‌دارد.^۲

درباره وجه تسمیه نام این شهر اختلاف نظر گوناگونی وجود دارد.^۳ احتمالاً پیش از تاسیس دولت ماد این شهر با نام «اَکِسَه‌ئِه»^۴ شناخته می‌شده^۵ به معنی «شهر کاسی‌ها» معنا می‌دهد.^۶ این شهر در دوران پادشاهی مادها گسترش پیدا کرد و پایتخت آنان شد. نخستین بار نام این شهر در اسناد آشوری در گاهنگاره^۷ ۱۱۰۰ پیش از میلاد در زمان پادشاهی «تیگلت پیلسر اول»^۸ شاه آشوری به نام «اَمَدانه»^۹ (جایگاه مادان) یاد شده است.^۹ در زمان کورش بزرگ همدان جایگاه والایی داشت^{۱۰} و پایتخت تابستانی هخامنشیان و جانشینان آنان بود.^{۱۱} در زمان داریوش بزرگ در کتیبه بیستون اشاره‌ای به کاخ همدان دارد که بی‌گمان پیش از آغاز پادشاهی او ساخته شده بود.^{۱۲} بختورتاش معتقد است هخامنشیان به دلایل سیاسی و موقعیت مهم جغرافیایی که هگمتانه داشت آن را جزء پایتخت‌های خود دانستند.^{۱۳} به واسطه

۱. لوکوک، کتیبه‌های هخامنشی، ص ۱۲۹.

۲. بریان، امپراتوری هخامنشیان، ص ۱۱۶۷.

۳. بنیاد شهر هگمتانه را هرودوت به سر دودمان شاهان ماد دیوکس (Deioces) (۷۰۸ تا ۶۵۵ قبل از میلاد) نسبت داده است. Herodotus, I, 98 / هرودوت، تاریخ هرودوت، ج ۱، ص ۱۴۶.

4. Akessaia به آشوری گر-کاسی Kar Kassi

۵. سامی، تمدن هخامنشی، ص ۸۲.

۶. درخشانی، دانشنامه کاشان، ج ۱، ص ۱۴۴.

7. Tiglath-Pileser I ('tɪɡləθ paɪ'li:zər: به اکدی: Tukultī-apil-Ešarra)

8. Amadana

۹. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۵۹ و اذکابی، همدان در یک نگاه، ص ۲۱.

۱۰. شهبازی، کورش بزرگ (زندگی و جهاننداری بنیانگذار شاهنشاهی ایران)، ص ۲۳۴.

11. Xenophon, VIII, 6:22.

۱۲. کتیبه بیستون، ستون دوم بند ۳۲.

۱۳. بختورتاش، علل سیاسی و نظامی انتخاب سه پایتخت در ایران هخامنشی، ص ۲.

تاریخ پلی بیوس می‌دانیم که دامنه کوه الوند از پایگاه‌های مهم هخامنشی بوده است.^۱ او نوشته شهر در دامنه کوه ارن‌تس^۲ (الوند) بنا شده و فاقد حصار است و دارای ارگی با محیط هفت استاد^۳ می‌باشد؛^۴ این مساحت تقریباً با مساحت صفه تخت جمشید برابری می‌کند^۵ او در ادامه می‌گوید اکباتان از لحاظ وسعت و جمعیت از مهمترین شهرهای آسیاست.^۶ به غیر از کتیبه‌های الوند که در هگمتانه و در نزدیکی الوند قرار گرفته است، کتیبه‌های گوناگون هخامنشی در این محل به دست آمده است مانند: لوح زرین آریارمنه، لوح زرین ارشام، لوح زرین و سیمین داریوش، قطعه کوزه به نام خشایارشا، بشقاب نقره با نقش برجسته متعلق به اردشیر اول، بشقاب یا جام نقره با نام اردشیر اول، لوح زرین به نام داریوش دوم، لوح زرین به نام اردشیر دوم، پایه ستون سنگی به نام اردشیر دوم، نوشته‌ای به نام اردشیر دوم بر روی قسمتی از ته ستون سنگی، ظرف طلا با نام داریوش شاه بزرگ و مقادیر زیادی گنجینه‌های طلایی که از شاخص‌های آن می‌توان به خنجر طلایی هخامنشی اشاره کرد.^۷ در اعتقادات ایرانیان باستان برخی کوه‌ها جایگاه‌های ویژه‌ای داشتند که شاخص آنان کوه البرز بود که در بندهش^۸ و اوستا^۹ از آن یاد شده است اما کوه الوند نیز از این اعتقاد بی‌نصیب نبوده و در اوستا به صورت اُرونت آمده است.^{۱۰} در زامیادیشْت کوه الوند جزء اولین کوه‌هایی می‌باشد که در آفرینش جهان ایجاد شده است.^{۱۱} این تقدس در آثار نویسندگان یونانی نیز بازتاب داشته و

۱. هرتسفلد، تاریخ باستانی ایران بر بنیاد باستان شناسی، ص ۵۱.

2. Orontes

3. Stades (بیش از یک کیلومتر)

4. Polybius, The Histories: X.27.

۵. شهبازی، جهانداری داریوش بزرگ، ص ۴۷.

6. Polybius, The Histories: X.27.

۷. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۱۴۷.

۸. بندهش، برگردان بهار، بخش نهم بند: ۷۱.

۹. اوستا، برگردان دوستخواه، زامیادیشْت، بند ۱.

۱۰. زامیادیشْت، کیانیشْت بند ۳.

۱۱. اوستا برگردان دوستخواه، ص ۴۸۵ و ۴۸۶.

در کتاب دوم نویسنده باستانی سیسیلی دیودور^۱ ذکر شده که سمیرامیس^۲ ملکه افسانه‌ای آشور بعد از گذر از اکباتان به سازندگی راه‌ها و آبرسانی در آن محل اقدام کرده است.^۳

۳- کتیبه‌های هخامنشی الوند:

با فاصله پنج کیلومتری از غرب همدان، در انتهای دره عباس‌آباد کنار معبر قدیمی هگمتانه، در نواحی جنوب غربی جاده همدان به تویسرکان و نهاوند وجود دارد، این جاده همان راه کاروان رو سنتی مردمان کهن است.^۴ کنار جاده دو کتیبه هخامنشی از جنس سنگ خارا روی دامنه کوه الوند کنده شده که به «گنج‌نامه»^۵ معروف گردیده است. کتیبه‌های الوند یا گنج‌نامه در تاریخ ۱۵ دی ماه ۱۳۱۰ هجری شمسی با شماره ثبت ۹۲ در فهرست آثار ملی ایران با عنوان گنج‌نامه کتیبه‌های عهد هخامنشی به ثبت رسیده است.^۶ هر دو این کتیبه‌ها به ترتیب از سمت چپ به سه زبان پارسی باستان،^۷ ایلامی هخامنشی^۸ و اکدی (بابلی نو)^۹ نگاشته شده اند. کتیبه بالاتر در سمت چپ، متعلق به داریوش شاه هخامنشی (DE) است. طول و عرض این کتیبه ۱/۹۰ + ۲/۹ متر و کتیبه پایین تر در سمت راست متعلق به خشایارشا شاه هخامنشی (XE) با اندازه طول و عرض ۲/۷۰ + ۱/۹۰ متر می‌باشد. هر دو کتیبه دارای ۲۰ سطر است^{۱۰} و در اطراف دو لوح مزبور سوراخ‌های منظمی روی کوه دیده می‌شود که احتمالاً این دو نوشته تاریخی در عهد قدیم از طریق درها و پوشش فلزی محافظت می‌شده است.^{۱۱}

1. Diodorus Siculus.
2. Semiramis.

۳. دیودور سیسیلی، ص ۱۲۵؛ Diodorus, II. 13.

۴. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۱۴۷.

5. Ganjnameh

۶. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۶۹.

7. Old Persian
8. Achaemenid Elamite
9. Akkadian (neo Babylonian)

۱۰. سامی، پایتخت شاهنشاهان هخامنشی، ص ۲۰۰.

۱۱. مصطفوی، آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا، ص ۱۵۰.

قدیمی‌ترین مدرک تاریخی از وجود کتیبه‌های الوند به کتاب اخبارالبدان از ابن‌فقیه همدانی در سال ۲۹۰ هجری می‌باشد. او کتیبه‌های الوند را با نام «تب نابر» ذکر کرده است که متن آن چنین می‌باشد:

«... و در همدان، خرسنگی شگرف هست در جایی که بدان تنابیر گویند از دارنبهان، در دامنه کوه، که در آن دو طاقچه چهار گوشه به اندازه هم بالاتر از زمین کنده شده، و در طاقچه چون هیئت لوح‌ها سه تخته ستون‌وار و در هر یک از آن لوح‌ها بیست رده خط تراشیده شده است و این خط نگاشته‌ای است که بدان «کشتج» می‌گویند»^۱.

این دو کتیبه در طول تاریخ نام‌های گوناگونی داشته‌اند: «سنگ نبشته، نبشت خدایان، دادمهان یا دادبهان، تنابیر، کتیبه‌های الوند، جنگ نامه و گنج‌نامه» دو نام آخر در سده‌های اخیر بیشتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند.^۲

در خصوص وجه تسمیه گنج‌نامه می‌توان گفت: گنج‌نامه در زبان پارسی به معنای حکایت و داستان گنج است و عموم مردم را تصور بر این بوده است که راز گنجی نهان را در این کتیبه‌ها نگاشته‌اند. تاکنون دلیل رسم چنین کتیبه‌هایی در مکان‌های عمومی کاملاً روشن نشده است و نظریات متفاوتی ارائه شده است. والتر هینتس معتقد است:

«داریوش به هنگام اقامت تابستانی در پایتخت مادها در هگمتانه، بر صخره‌ای از الوند، نوشته‌ای سه‌زبانۀ نویساند. لابد شاهنشاه، نشسته در جویبار خنک، با جامی شراب در دست به کار خود چشم دوخته بوده است. داریوش برای در امان بودن نبشته از باد و باران دستور داد آن را با حفاظتی بپوشانند. سوراخ‌هایی که برای این منظور فراهم آمده بودند، هنوز برجای هستند. محتوای واقعی نبشته خیلی ساده است. اهورامزدا آفریننده آسمان و زمین ستایش می‌شود و داریوش شاه این بوم بزرگ و فراتر از آن معرفی می‌شود. بعدها خشایارشا، در سمت راست این

۱. ادکایی، ترجمه بخشی از گفتار ابن‌فقیه درباره همدان، ص ۲۵-۲۷.

۲. ادکایی، یادداشت‌هایی درباره الوند کوه، ص ۵۸-۵۹.

نشته و با اندکی تواضع کمی پایین تر، نشته خود را آورد. این نشته خشایارشا هم همانند نشته آرامگاه پدرش، این بار نیز مو به مو از پدر تقلید شده است»^۱.

لوکوک درباره مضمون دو کتیبه الوند می نویسد:

جز نام پادشاهان و چند اختلاف جزئی، متون شبیه به هم هستند. مقدمه هر دو درباره تکوین جهان است. القاب هیچ یک مضمون خاصی ندارند، به طوری که درک علت مناسب حک این دو کتیبه در این مکان امری محال است.^۲

البته نباید از جایگاه معنوی و سیاسی این دو کتیبه غافل شد. احتمال دارد هدف داریوش از رسم این کتیبه در این منطقه، القای امنیت مسیر به کاروان ها باشد و انتقال پیامی از سوی حکومت اهورایی هخامنشیان برای مردمان و کاروان ها مبنی بر اینکه: این حکومت با اقتدار تمام به یاد شماس و امنیت شما را تأمین می کند. در زیر سایه اهورامزدا قرار دارید که هخامنشیان نماینده او بر سرزمین های بسیاری هستند.

خشایارشا هم از آنجا که همواره سعی داشت راه پدر را ادامه دهد به تقلید از او کتیبه دومی در کنار کتیبه پدر رسم کرده است تا نشان دهد در ظاهر چیزی از پدر کم ندارد و همانند داریوش رفتار می کند.

نخست سئوالی به ذهن می رسد که چرا دو کتیبه بدون مضمون خاصی در این مکان رسم شده است. شاید دلیل دو کتیبه بی محتوا در یک محل، نشان بر اهمیت آن محل در جایگاه معنوی و سوق الجیشی بوده باشد.

لوکوک در زمینه زمان و موقعیت دو کتیبه می نویسد:

«این دو کتیبه در دوره خشایارشا در یک زمان حک شده باشند، چه هر شهریاری کتیبه خود راحک کرده باشد، احتمالاً با موقعیتی واحد مرتبط بوده اند»^۳.

۱. هینتس، داریوش و ایرنیا، ص ۲۲۹

2. Lecop, Les inscriptions de la Perse achemenide, p: 127.

3. Lecop, Les inscriptions de la Perse achemenide, p: 127.

نظر دوم صحیح به نظر می‌رسد؛ چرا که دستنویس خطوط میخی داریوش و خشایارشا از لحاظ ریخت‌گرایی و سبک نوع خطوط هر دو کاملاً متفاوت هستند و این تفاوت ریخت‌گرایی گوه‌ها در هر سه نسخه ایلامی، پارسی و به خصوص اکدی شایان توجه است. این نشان می‌دهد هر دو کتیبه در زمان متفاوت و هر زبان به واسطه حکاک متفاوت رسم شده است.

با این که مضمون هر دو کتیبه الوند به یک صورت می‌باشد اما نباید اختلاف‌های جزئی بین این دو را نادیده گرفت. برای مثال: با توجه به جدول زیر در میابیم که در کتیبه داریوش بزرگ، نخست از یک خدا سخن به میان می‌آید. در حالی که در کتیبه خشایارشا آمده است: اهورامزدا خدای بزرگی است که جزء بزرگترین خدایان می‌باشد. این متن نشان می‌دهد در دوران خشایارشا خدایان دیگری در حال قدرت‌گیری هستند. اما از طرفی دیگر در کتیبه XPh درمی‌یابیم که خشایارشا به ویرانی دیوکه‌ای پرداخته است که امروزه این تفاوت‌های فکری جای سوال و تحقیق بیشتر دارند.

کتیبه خشایارشا (XE)			کتیبه داریوش (DE)		
اکدی	ایلامی	پارسی	اکدی	ایلامی	پارسی
خدای بزرگ (است) اهورامزدا که بزرگ‌ترین خدایان که این زمین را آفرید . که آسمان را آفرید که این مردم را آفرید . که شادی را برای مردم آفرید که خشایارشا را شاه کرد یکی در میان شاهان بسیار، در میان فرمانروایان بسیار یکی، من خشایارشا شاه بزرگ، شاه شاهان شاه سرزمین ها، شاه در همه سرزمین‌ها ، شاه این زمین بزرگ و پهناور، پسر داریوش شاه هخامنشی	خدا بزرگ (است) اهورامزدا، که از بزرگ‌ترین خدایان که این زمین را آفرید که آسمان را آفرید که مردم را آفرید که شادی آفرید برای مردم، که خشایارشا را شاه کرد، یکی از بسیاری شاه، یک فرمانروا از بسیاری، من خشایارشا شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها با نژادهای بسیار، شاه بر روی این زمین بزرگ، دور و پهناور، پسر داریوش شاه ، هخامنشی	خدای بزرگ اهورامزدا که بزرگ‌ترین خدایان که این زمین را آفرید که آن آسمان را آفرید که مردم را آفرید که شادی را آفرید برای مردم خشایارشا را شاه کرد. یک از بسیاری شاه یک فرمانروا از بسیاری. من خشایارشا شاه بزرگ، شاه شاهان شاه سرزمین‌ها با مردم زیاد (همه گونه مردم)، شاه در این زمین بزرگ، دور و دراز پسر داریوش شاه هخامنشی	خدای بزرگ (است) اهورامزدا، که زمین را داد، که آسمان را داد، که زمین را داد، که مردم را داد، که کامیابی را برای مردم داد، داریوش شاه را شاه کرد، یکی در میان شاهان بسیار، یکی در میان فرمانروایان بسیار، من، داریوش (هستم)، شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها از همه (بسیار) قوم‌ها (ملیت‌ها)، شاه در این زمین بزرگ و پهناور، پسر ویشتاسپ هخامنشی	خدای بزرگ (است) اهورامزدا که این زمین را آفرید، که آن آسمان را آفرید، که مردم را آفرید که شادی آفرید برای مردم، که داریوش شاه کرد، یکی از بسیار شاه، یکی از بسیار فرمانروا داریوش شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها با مردم بسیار (همه گونه مردم)، شاه در این زمین بزرگ و دور و دراز، پسر ویشتاسپ هخامنشی	خدای بزرگ اهورامزدا که این زمین را آفرید، که آن آسمان آفرید، که مردم را آفرید، که شادی برای مردم آفرید که داریوش شاه کرد، یک شاه از بسیاری فرمانرواها، من داریوش شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها با مردم بسیار (همه گونه مردم)، شاه در این زمین بزرگ و دور و دراز، پسر ویشتاسپ هخامنشی

۱. اگر بخواهیم ترجمه نزدیک به کتیبه داشته باشیم بهتر است آورده شود: «که مرد را آفرید» اما از آنجا که هیچ‌گاه مرد در متن‌های هخامنشی جنسیت نداشته و هم به مذکر و هم مونث نامیده می‌شده است واژه مردم مناسب‌تر می‌باشد و معنی درست‌تری را در زبان امروزی فارسی می‌رساند.

۴- کتیبه داریوش یکم در الوند:

تصویر شماره ۱. تصویر کتیبه داریوش یکم در الوند، تصویر از نگارندگان.

تصویر شماره ۲. دست‌نویس کتیبه داریوش یکم در الوند، تصویر از نگارندگان.

۱-۴- حرف نویسی متن پارسی باستان کتیبه داریوش در الوند:

1-ba-ga : va-za-ra-ka : a-u-ra-ma-za-da-a

2-: ha-ya : i-ma-a-ma : ba-u-mi-i-ma :

3-a-da-a : ha-ya : a-va-ma : a-sa-ma-a-

4-na-ma : a-da-a : ha-ya : ma-ra-ya-i-ya-

5-ma : a-da-a : ha-ya : ša-i-ya-a-ta-i-

6-ma : a-da-a : ma-ra-ta-i-ya-ha-ya-a :

7-ha-ya : da-a-ra-ya-va-u-ma : xa-ša-a-ya-

8-θa-i-ya-ma : a-ku-u-na-u-ša : a-i-va-

9-ma[: pa]-ru-u-na-a-ma : xa-ša-a-ya-θa-

10- i-ya-[ma :]a-i-va-ma : pa-ru-u-na-a-ma

11-: fa-^ʿra^ʿ-ma-a-ta-a-ra-ma : a-da-ma :

12-da-^ʿa-ra-ya^ʿ-va-u-ša : xa-ša-a-ya-θa-i-

13-Ya : va-z^ʿa^ʿ-[ra-ka : x]a-ša-a-ya-θa-i-ya :

14-Xa-^ʿša^ʿ-a-ya-θa-[i-ya]-^ʿa-na-a-ma^ʿ: xa-ša-

15-a-[ya-θa-i-ya] : da-[ha]-ya-u-na-a-ma : pa-

16-ru-^ʿu^ʿ-za-na-a-na-a-[ma :]xa-ša-a-ya-θa-

17-i-ya : a-^ʿha^ʿ-ya-a-y^ʿa^ʿ-[a] : ba-u-mi-i-ya-

18-a : va-za-ra-ka-a-ya-^ʿa^ʿ [:]^ʿd^ʿu-u-ra-i-ya

19-: a-pa-i-ya : vi-i-ša-^ʿta^ʿ-[a-sa]-^ʿp^ʿa-ha-ya-

20-a : pa-u-ça : ha-xa-a-m^ʿa^ʿ-[na-i-ša]-^ʿi^ʿ-ya

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۴-۲- آوانویسی متن پارسی باستان کتیبه دایوش در الوند:

1baga vazarka¹ A^huramazdā^{h2} 2 haya³ imām būmim⁴ 3adā^t haya avam⁵ asmā⁴nam
adā^t haya martiya^{5m}6 adā^t haya^h šiyāti^{6m}7 adā^t martiyahay^{8ā}7
haya Dārayavahaum⁹ xšāya⁸θiyam¹⁰ akunauš¹¹ aiva^{9m}12 parūnām¹³ xšāyaθ¹⁰iyam
aivam parūnām 11framātāram adam 12dārayavahauš¹⁴ xšāyaθi¹³ya vazarka xšāyaθ
iya 14 xšāyaθiyānām¹⁵ xšāyaθiya dahyūnām¹⁶ pa¹⁶ruzanānām xšāyaθ¹⁷iya

۱. قرائت این واژه در بین پژوهشگران با اختلاف نظر بسیاری روبه‌رو می‌باشد که بعضی از آن‌ها به شرح زیر است:
رودیکر اشمیت (rüdigiger Schmitt) / vazrka ، اشوایگر (Günter Schweiger) / vazarka ، بانو بدرالزمان قریب (Badrolzaman Gharib) / vazarka ، کنت (Roland Kent) / vazraka ، محسن ابوالقاسمی (m.abol-) / vazraka ، سکومار سن (Sukumar Sen) / vazrka و شارپ (Ralfh Norman Sharp) / vazraka / ghassemi / wazarkah / آوانویسی کرده‌اند.
۲. سکومار سن اهورامزدا را به صورت / a(h)uramazdā آوانویسی کرده است.
۳. این کلمه را شارپ، کنت و سکومار سن به صورت / hya / ابوالقاسمی / hyā آوانویسی کرده‌اند.
۴. شارپ / būmim ، اشمیت / būmīm ، کنت، ابوالقاسمی، اشوایگر و سکومار سن / būmim آوانویسی کرده‌اند.
۵. ابوالقاسمی / awam آوانویسی کرده است.
۶. ابوالقاسمی / martyam آوانویسی کرده است.
۷. ابوالقاسمی / šyātīm آوانویسی کرده است.
۸. ابوالقاسمی / martyahyā ، کنت، اشمیت، شارپ و سکومار سن / martiyahyā ، اشوایگر / martiyahyā آوانویسی کرده‌اند.
۹. ابوالقاسمی / dārayatwahum و سکومار سن / Dārayava(h)um آوانویسی کرده‌اند.
۱۰. ابوالقاسمی / xšāyaθyam آوانویسی کرده است.
۱۱. اشمیت / akunauš آوانویسی کرده است.
۱۲. اشمیت / aivam و ابوالقاسمی / aivam آوانویسی کرده‌اند.
۱۳. شارپ / parunām آوانویسی کرده است.
۱۴. ابوالقاسمی / dārayatwahuš ، اشمیت / Dārayava.uš ، اشوایگر و کنت / Dārayavauš ، سکومار سن / dārayava(h)uš آوانویسی کرده‌اند.
۱۵. ابوالقاسمی / xšāyaθyānām آوانویسی کرده است.
۱۶. کنت و اشمیت / dahyūnām ، اشوایگر / dahyūnām ، شارپ / dahyūnām آوانویسی کرده است.

ahayāyā¹ būmiy^{18ā2} vazarkāyā dūrai³ 19apiy⁴ vīštāspahay^{20ā5} puça^{h6}
Haxāmanišiya⁷

۳-۴- برگردان فارسی متن فارسی باستان کتیبه داریوش در الوند همدان:

خدای بزرگ اهورامزدا که این زمین را آفرید. که آن آسمان آفرید. که مردم را آفرید. که شادی برای مردم آفرید. که داریوش شاه کرد. یک شاه از بسیاری، یک از بسیار فرمانرواها، من داریوش شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین ها با مردم بسیار (همه گونه مردم)، شاه در این زمین بزرگ و دور و دراز، پسر ویشتاسپ هخامنشی.

۴-۴- حرف نویسی متن ایلامی کتیبه داریوش در الوند:

1-^dna-ap^{d8} ir-⁹ša⁹-ir-ra^d

۱. ابوالقاسمی، کنت و اشمیت / ahyāyā اشوايگر / ahayāyā آوانویسی کرده است.
۲. ابوالقاسمی / būmiyā، سکومارسن، شوايگر، کنت و اشمیت / būmiyā آوانویسی کرده اند.
۳. شارب / duraiy، ابوالقاسمی / dūrai و اشمیت / dūrai آوانویسی کرده اند.
۴. ابوالقاسمی و اشمیت / api آوانویسی کرده اند.
۵. کنت، اشمیت و سکومارسن / vīštāspahy، اشوايگر / vīštāspahayā و ابوالقاسمی / wištāspahayā آوانویسی کرده اند.
۶. شارب و سکومارسن / pussa آوانویسی کرده اند.
۷. سکومارسن / haxāmanišiya و ابوالقاسمی / haxāmanišyah آوانویسی کرده اند.
۸. این واژه d iršara نگارش شده است. d مختصر همان DINGIR می باشد در اصل کتیبه چنین شکل واژه ای وجود دارد. احتمالاً اشتباه نگارشی در کتیبه بوده است چرا که در سایر کتیبه های هخامنشی واژه DINGIR پیشوند واژه iršara نمی آید.
۹. متن ایلامی این کتیبه به پیروی از سبک ریچارد هلک است و با آخرین بازخوانی متن آن که توسط فرانسوا والا به سبک فرانسوی صورت گرفته است، اختلاف دارد. هر دو سبک درست است و هلک زبان ایلامی را استاندارد کرد. شرح اختلافات هجاها و ایدوگرامها به شرح جدول زیر می باشد:

هلاک Hallock	والا Vallat	هلاک Hallock	والا Vallat
ú	u	ša	šá
Pir	pír	mas	maš
Par	pár	be/pe	pè
Ha	aš	da	tá

- 2- u-ra-mas-da ak-ka hi ^hmu-
 3- ru-un be-iš-da ak-ka ^dki-
 4- ik-ka hu-be be-iš-da ak-ka
 5- ^mruh.lg-ir-ra ir be-iš-da
 ak-ka ši-ya-ti-iš be-iš-da 6-
 7- ^mruh.lg-ir-ra-na ak-ka ^m
 8- da-ri-ya-ma-u-iš ^msunki ir
 9- hu-ut-taš-da ki-ir ^mir-še-
 10- ki-ip-na ^msunki ki-ir ^mir-
 11- še-ki-ip-na pir-ra-ma-da-
 12- ra-um ^{mú} ^mda-ri-ya-ma-
 13- u-iš ^msunki ir-ša-ir-ra ^msunki
 14- ^msunki-ip-ir-ra ^msunki ^mda-
 15- a-^rhu-^r i-^r i-š-be-na ^mr ^par-ru-za-
 16- na-na-um ^msunki ^h[mu-ru]-
 17- un hi uk-ku-ma ha-iz-za-^r i-^k-
 18- ka pir-ša-da-^r ni-^r-ka ^mmi-
 19- iš-da-aš-ba ^mša-ak-ri
 20- ^mha-ak-ka-man-nu-ši-ya

۴-۵- آوانویسی متن ایلامی کتیبه داریوش در الوند:

¹ ^dnap ^diršara ^dUramasda akka hi ^hmu³run bešta akka ^dk⁴ika hupe bešta akka ⁵ ^mruh.lg.irra ir bešta ⁶ akka ši-yatiš bešta ⁷ ^mruh.lg.irra.na akka ^m⁸Dariyamawiš ^msunki ir ⁹ huttašta kir ^mirše¹⁰kip.na ^msunki kir ^mir¹¹šekip.na ^mpirramata¹²ram ^mu ^mDariyama¹³wiš ^msunki iršara ¹⁴ ^msunki ^msunkip.inna ^msunki ^mda¹⁵hušpe.na ^mparruza¹⁶nanam ^msunki ^hmur¹⁷un hi ukku hazza¹⁸ka piršatanika ^mMi¹⁹šdašba ^mšakri ²⁰ ^mHakkamanušiya

MEŠ	lg	ša	Za
ia	ya	ka4	Ka
kí	ke	AŠ	H
iš	iz	at	Ad
da	dá		

۴-۶- برگردان فارسی متن ایلامی کتیبه داریوش در الوند همدان:

خدای بزرگ (است) اهورامزدا که این زمین را آفرید. که آن آسمان را آفرید. که مردم را آفرید. که شادی آفرید برای مردم. که داریوش را شاه کرد. یکی از بسیار شاه، یکی از بسیار فرمانروا. داریوش شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین ها از نژاد های بسیار، شاه بر این زمین بزرگ و پهناور. پسر ویشتاسپ هخامنشی.

۴-۷- حرف نویسی متن اکدی کتیبه داریوش در الوند:

- 1- DINGIR GAL-ú^da-ḥu-ur-ma-az-da-³
- 2- šá qaq-qa-ru a-ga-a
- 3- id-din-nu šá AN-e
- 4- an-nū-tu id-din-nu
- 5- šá LÚ-e.MEŠ/¹⁰ERIN₂.MEŠ id-din-nu
- 6- šá qab-bi nu-uḥ-šu
- 7- a-^rn^a LÚ-e.MEŠ id-din-nu
- 8- šá a-n^ra^m da-a-ri-ya-a-muš
- 9- LUGAL ib-nu-^rú^r DIŠ
- 10- AŠ LUGAL^{meš} maḥ-ru-tu^r DIŠ^r
- 11- AŠ mu-ṭe-^ri-mē.MEŠ
- 12- maḥ-ru-tu a-na-ku
- 13- ^mda-a-ri-ya-a-muš
- 14- ^rLUGAL^r GAL-ú^r LUGAL LUGAL.MEŠ
- 15- LUGAL KUR. KUR^{meš} šá nap-ḥar
- 16- li-šá-na-a-ta gab-bi
- 17- LUGAL šá qaq-qa-ru a-ga-a-ta
- 18- ra-bi-tu₄ ru-az-tu₄
- 19- DUMU^muš-ta-as-pa
- 20- ^ma-ha-ma-an-ni-iš-ši-[i]

۴-۸- آوانویسی متن اکدی کتیبه داریوش در الوند:

¹ ilu rabû^d aḥurmazda² ša qaqqaru agâ³ iddinu ša šame⁴ annūti iddinu⁵ ša amēlu iddinu⁶ ša qabbi nūḥšu⁷ ana amēlu iddinu⁸ ša ana^m Dāriyāmuš⁹ šar

ibnû ištēn¹⁰ ina šarrāni maḥrûtu ištēn¹¹ ina mute'imē¹² maḥrûtu anāku¹³
^mDāriyāmuš¹⁴ šar rabû šar šarrāni¹⁵ šar mātāte ša napḥar¹⁶ lišānāta gabbi¹⁷ šar
ša qaqqaru agāta¹⁸ rabītu ruaztu¹⁹ māru^m uštāspa²⁰ maḥamānīšy

۴-۹- برگردان فارسی متن اکدی کتیبه داریوش در الوند همدان:

خدای بزرگ (است) اهورامزدا. که زمین را داد. که آسمان را داد. که زمین را داد. که مردم را داد.
که کامیابی را برای مردم داد. داریوش شاه را شاه کرد. یکی در میان شاهان بسیار. یکی در میان
فرمانروایان بسیار.

من، داریوش (هستم). شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها. از همه (بسیار) قوم‌ها (ملیت
ها). شاه در این زمین بزرگ و پهناور. پسر ویشتاسپ هخامنشی.

۵- کتیبه خشایارشا هخامنشی در الوند:

تصویر شماره ۳. تصویر کتیبه خشایارشا هخامنشی در الوند، تصویر از نگارندگان.

تصویر شماره ۴. دست نویس کتیبه خشایارشا هخامنشی در الوند، تصویر از نگارندگان.

۱-۵- حرف نویسی متن فارسی باستان کتیبه خشایارشا در الوند:

- 1- ba-ga : va-za-ra-ka : a-u-ra-ma-za-da-a :
- 2- ha-ya : ma-θa-i-ša-ta : ba-ga-a-na-a-ma :
- 3- ha-ya : i-ma-a-ma : ba-u-mi-i-ma : a-da
- 4- a : ha-ya : a-va-ma : a-sa-ma-a-na-ma :
- 5- a-da-a : ha-ya : ma-ra-ta-i-ya-ma : a-da-
- 6- a : ha-ya : ša-i-ya-a-ta-i-ma : a-da-a
- 7- : ma-ra-ta-i-ya-ha-ya-a : ha-ya : xa-ša-
- 8-ya-a-ra-ša-a-ma : xa-ša-a-ya-θa-i-ya-ma :
- 9-a-ku-u-na-u-ša : a-i-va-ma : pa-ru-u-na-
- 10- a-ma : xa-ša-a-ya-θa-i-ya-ma : a-i-va-ma
- 11- : pa-ru-n-na-a-ma : fa-ra-ma-a-ta-a-ra-ma
- 12- : [a-da-ma :] xa-ša-ya-a-ra-ša-a : xa-ša-a-
- 13- ya-θa-i-ya : va-za-ra-ka : xa-ša-a-ya-θa-i-
- 14- ya : xa-ša-a-ya-θa-i-ya-a-na-a-ma : xa-ša-
- 15- a-ya-θa-i-ya : da-ha-ya-u-na-a-ma : pa-ru-
- 16- u-za-na-a-na-a-ma : xa-ša-a-ya-θa-i-ya :
- 17- a-ha-i-ya-a-ya-a : ba-u-mi-i-ya-a : va-

18- za-ra-ka-a-ya-a : du-u-ra-i-ya : a-pa-i-ya
19- : da-a-ra-ya-va-ha-u-ša : xa-ša-a-ya-θa-i-ya-
20- ha-ya-a : pa-u-ça : ha-xa-ma-na-i-ša-i-ya

۵-۲- آوانویسی متن فارسی باستان کتیبه خشایارشا در الوند:

¹ бага vazarka ¹ A^huramazdā^h ² haya² maθišata³ bagānām ³ haya imām būmim⁴ adā^t
⁵ ⁴ haya avam⁶ asmānam ⁵ adā^t haya martiyam adā^t ⁶ haya šiyātim adā^t ⁷ martiyahyā
haya xša ⁸ yāršām⁷ xšāyaθiyam ⁹ akunauš⁸ aivam parūn⁹ ¹⁰ ām xšāyaθiyam
aivam¹⁰ ¹¹ parūnām framātāram ¹² adam xšayāršā xšā ¹³ yaθiya^h vazraka^h xšāyaθi
¹⁴ ya^h xšāyaθiyānām xšā ¹⁵ yaθiya^h dahyūnām¹¹ par¹⁶ uzanānām xšāyaθiya ¹⁷

۱. اشمیت / vazrka ، اشوايگر / vazarka ، ابوالقاسمی / wazarkah ، سکومار سن / vazrka و کنت و شارپ vazraka / آوانویسی کرده‌اند.
۲. این کلمه را شارپ، کنت و سکومارسن به صورت /hya/ ابوالقاسمی / hyāh آوانویسی کرده‌اند.
۳. این کلمه را اشمیت به صورت /maθišta/ و سکومارسن /maθišta/ آوانویسی کرده‌اند.
۴. شارپ /būmim/، کنت، ابوالقاسمی، اشوايگر و سکومارسن /būmim/ آوانویسی کرده‌اند.
۵. شارپ: adā آوانویسی کرده است.
۶. ابوالقاسمی: awam بازخوانی نموده‌اند. ایشان تا کنون بازخوانی از کتیبه خشایارشا در الوند ارائه نکرده‌اند. اما از آنجایی که متن کتیبه داریوش در الوند و دیگر کتیبه‌های هخامنشی را به دو صورت حرف‌نویسی و آوانویسی و بازخوانی کرده است، از روی مطابقت شباهت‌های آوانویسی در دو متن حرف‌نویسی ایشان بهره برده‌ام.
۷. اشمیت: Xšayařšām ، اشوايگر / Xšayařšā آوانویسی کرده‌اند.
۸. اشمیت: akunauš آوانویسی کرده است.
۹. شارپ parunām آوانویسی کرده است.
۱۰. ابوالقاسمی / aivam و اشمیت / aivam آوانویسی کرده‌اند.
۱۱. شارپ / dahyūnām و اشوايگر / dahyūnām آوانویسی کرده‌اند.

ahiyāyā¹ būmiyā² va 18 zrakāyā dūrai³ api⁴ 19 Dārayavahuš⁵ xšāyaθiya 20 hayā puça^h 6 Haxāmanišiya^h

۵-۳- شرح متن پارسی باستان کتیبه خشایارشا در گنج نامه:

خدای بزرگ اهورامزدا که بزرگترین خدایان. که این زمین را آفرید. که آن آسمان را آفرید. که مردم را آفرید. که شادی را آفرید برای مردم. خشایارشا را شاه کرد. یک از بسیاری شاه. یک فرمانروا از بسیاری. من خشایارشا شاه بزرگ، شاه شاهان شاه سرزمینها با مردم زیاد (همه گونه مردم)، شاه در این زمین بزرگ، دور و دراز پسر داریوش شاه هخامنشی.

۵-۴- حرف نویسی متن ایلامی کتیبه خشایارشا در الوند:

1. ^dna-ap ir-ša-ir-ra ^du-
2. ra-mas-da ak-ka ir-ša-ir-ra
3. ^dna-ap-pi-be-na ak-ka ^h
4. mu-ru-un hi be-iš-da ak-ka
5. ^dki-ik hu-be be-iš-da ak-
6. ka ^mruh.lg-ir-ra ir hu-ut-
7. taš-da ak-ka ši-ya-ti-um be-
8. iš-da ^mruh.lg-ir-ra-na ak-
9. ka ^mIk-še-ir-ša ^msunki ir
10. hu-ut-taš-da ki-ir ir-še-
11. ki-ip-na ^msunki ki-ir ir-še-
12. ki-ip-na pir-ra-ma-da-ra-
13. um ^mÚ ^mik-še-ir-ša ^msunki
14. ir-ša-ir-ra ^msunki ^msunki-ip-
15. in-na ^msunki ^mda-a-u-iš-
16. be-na ba-ru-za-na-na-um ^msunki

۱. ابوالقاسمی و اشمیت / ahyāyā آوانویسی کرده‌اند.

۲. ابوالقاسمی / būmyā، سکومارسن، شوایگر، کنت و اشمیت / būmiyā آوانویسی کرده‌اند.

۳. شارب / durai، ابوالقاسمی / dūrai و اشمیت / dūrai آوانویسی کرده‌اند.

۴. ابوالقاسمی و اشمیت / api قرائت کرده‌اند

۵. این کلمه را اشمیت به صورت / Dārayavahaš و سکومار / dāyavahaš قرائت کرده‌اند.

۶. شارب و سکومارسن / puša قرائت کرده‌اند

17. ^hmu-ru-un hi uk-ku az-za-
18. ka pir-ša-ti-ni-ka ha-te^l ^mda-
19. ri-ya-ma-u-iš ^msunki ^mša
20. ak-ri ^mha-ka-man-nu-ši-ya

۵-۵- آوا نویسی متن ایلامی کتیبه خشایارشا در الوند:

¹dnap iršara ^dU₂ ramasda akka iršara ³dnappe.na akka ^h₄ murun hi bešta akka ⁵
^dkik hupe bešta ak₆ ka ^mruh^{lg}.irra ir hut₇ tašta akka šiyatim be₈ šta ^mruh^{lg}.irra.na ak
⁹ka ^mIkšerša ^msunki ir ¹⁰huttašta kir irše₁₁ kip.na ^msunki kir irše₁₂ kip.na
 pirramatara ¹³m ^mÚ ^mIkšerša ^msunki ¹⁴iršara ^msunki ^msunkip₁₅ na ^msunki ^mdāuš₁₆
 bna baruzananam ^msunki ¹⁷h^mmurun hi ukku aza₁₈ kaširšatinika hat ^mDa₁₉riyamuš
^msunki ^msunki ^mša₂₀ kri ^mHakamanušiya

۵-۶- شرح متن ایلامی کتیبه خشایارشا در گنج‌نامه:

خدا بزرگ (است) اهورامزدا، که از بزرگترین خدایان که این زمین را آفرید. که آسمان را آفرید.
 که مردم را آفرید^۲ که شادی آفرید برای مردم. که خشایارشا را شاه کرد. یکی از بسیاری شاه. یک
 فرمانروا از بسیاری. من خشایارشا شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها با نژادهای بسیار، شاه
 بروی این زمین بزرگ، دور و پهناور، پسر داریوش شاه، هخامنشی.

۵-۷- حرف نویسی متن اکدی کتیبه خشایارشا در الوند:

1. DINGIR GAL-ú ^da-ḥu-ur-ma-az-da-³
2. ra-bu-ú šá DINGIR.MEŠ
3. šá qaq-qa-ra a-ga-a
4. id-din-na šá AN-e
5. a-ga-a id-din-na

۱. این کلمه را وایسباخ و والا ha-ut خوانده‌اند که در واژه‌نامه هلک به صورت: extent آمده است. اما در اصل کتیبه به صورت hate می‌باشد که در واژه‌نامه هلک its extent معنی شده است.

۲. اگر بخواهیم ترجمه نزدیک به کتیبه داشته باشیم بهتر است آورده شود: «که مرد را آفرید» اما از آنجا که هیچ‌گاه مرد در متن‌های هخامنشی جنسیت نداشته و به مذکر و هم مؤنث نامیده می‌شده است، واژه مردم مناسب‌تر می‌باشد و معنی درست‌تری را در زبان امروزی فارسی می‌رساند.

6. šá a-me-lu-tu a-ga-a
7. id-din-na šá dum-qi a-na
8. a-me-lu-tu₄ id-din-na
9. šá a-na ^mHi-ši-'-ar-šá-'
10. LUGAL ib-nu-ú DIŠ ina LUGAL^{meš}
11. ma-du-ú-tu₄ ina mu-ṭe-'-i-me-e
12. maḥ-ru-tu₄ DIŠ a-na-ku
13. ^mHi-ši-'-ar-šá-'
14. LUGAL GAL-ú LUGAL LUGAL^{meš}
15. LUGAL.KUR^{meš} LUGAL šá nap-ḥar
16. KUR^{meš} LUGAL šá qaq-qa-ru
17. a-ga-ta ra-bi-tu₄
18. ra-pa-aš-tu₄ DUMU šá
19. ^mda-a-ri-ya-a-muš LUGAL
20. ^ma-ḥa-ma-man-ni-iš-ši-i

۵-۸-آوا نویسی متن اکدی کتیبه خشایارشا در الوند:

1 ilu rabû^d Aḥuramazda 2 rabû ša ilāni 3 ša qaqqara agâ 4 iddinna ša šame 5 agâ ddinna 6 ša amēlūtu agâ 7 iddinna ša dumqi ana 8 amēlūtu iddinna 9 ša ana ^mHiši 'arša 10 šarru ibnū ištēn ina šarrāni 11 mādūtu ina mute imē 12 maḥrūtu ištēn anāku 13 ^mHiši 'arša 14 šarru rabû šar šarrāni 15 šar mātāti šarru ša napḥar 16 mātāti šarru ša qaqqara 17 agāta rabītu 18 rapaštu māru ša 19 ^mDāriyāmuš šarru 20 ^maḥamannīši

۵-۹-شرح متن اکدی کتیبه خشایارشا در گنج نامه:

خدای بزرگ (است) اهورامزدا که بزرگترین خدایان که این زمین را آفرید. که آسمان را آفرید. که این مردم را آفرید. که شادی را برای مردم آفرید. که خشایارشا را شاه کرد. یکی در میان شاهان بسیار، در میان فرمانروایان بسیار یکی. من خشایارشا شاه بزرگ، شاه شاهان شاه سرزمین ها، شاه در همه سرزمین ها، شاه این زمین بزرگ و پهناور، پسر داریوش شاه هخامنشی.

نتیجه:

کتیبه‌های گنج‌نامه در الوند از مشهورترین کتیبه‌های هخامنشی است که از دیرباز مورد تحقیق پژوهشگران غربی قرار گرفته است. این دو کتیبه در روزگار امپراتوری هخامنشی در فاصله چند کیلومتری هگمتانه و بر سر راه کاروانی، کنار آبشاری در منطقه خوش آب و هوایی که توقف‌گاه کاروان‌ها و مردمان بسیاری در طول تاریخ بوده بنا شده است. این کوه جدای از زیبایی خاص و موقعیت ارتباطی ویژه، دارای ارجح معنوی هم بوده است. در *اوستا* جزء اولین کوه‌هایی نامیده شده که اهورامزدا خلق کرده است.

رسم حک کردن کتیبه در این محل از سوی داریوش بزرگ آغاز شد. سال‌ها بعد فرزند او (خشایارشا) کتیبه‌ای با متن مشابه، کمی پایین‌تر از کتیبه پدر رسم کرد. البته این اولین کتیبه‌ای نیست که خشایارشا از پدر تقلید کرده است. شاید از این طریق می‌خواست خود را همانند داریوش بزرگ به دیگران اثبات نماید.

هر دو کتیبه به سه زبان پارسی باستان، ایلامی و اکدی می‌باشد. زبان این دو کتیبه در ۲۰ سطر کوتاه خلاصه شده است و شامل دو بخش اصلی است. بخش اول کتیبه شامل مقدمه‌ای درباره آفرینش جهان است و سپس بخش دوم معرفی شخص پادشاه و القاب خود می‌باشد. در ظاهر نوشتار هیچ مضمون خاصی ندارد اما نباید از ابعاد سیاسی و ابعاد معنوی این دو کتیبه غافل شد چرا که این دو کتیبه در زیباترین و معنوی‌ترین قسمت نزدیک شهر هگمتانه واقع شده است. به واسطه منابع یونانی می‌دانیم که هگمتانه یکی از بزرگ‌ترین شهرهای هخامنشی بود و پلینی ذکر کرده در نزدیک کوه‌پایه الوند قصر بزرگی از هخامنشیان به وسعت یک کیلومتر وجود داشته است. وجود چنین کتیبه‌ای نمی‌توانسته بی‌دلیل باشد. شاید با رسم چنین کتیبه‌هایی به مسافری و رهگذران یاد آور می‌شدند که با آسایش عبور نمایند. امنیت شما تامین می‌باشد. شما در زیر سایه امپراتوری بزرگ و با تدبیر هخامنشی قرار دارید.

احتمالاً در روزگار پیشین این دو کتیبه بر روی سنگ سالمی رسم شده است و روی آن‌ها محافظ‌هایی قرار داده بودند تا از گزند سرما و گرما و ناملايمات طبیعی در امان باشد. گرچه

امروزه اثری از محافظ روی کتیبه دیده نمی شود. گویا محافظ خیلی زود نابود شده و حتی سنگ کوه هم نتوانست با گذر زمان مقاومت نماید و امروزه آسیب های فراوانی بر کتیبه وارد شده است. در میانه متن پارسی باستان DE ترک های بزرگی ایجاد شده و سطرهای پایینی کتیبه XE دچار سایدگی شده است. هجاها و گوه های بی شماری از هر دو کتیبه از بین رفته اند. امروزه با صنعتی شدن جوامع و بارش باران های اسیدی و هم چنین افزایش روز افزون آلودگی های انسانی و صنعتی، روند تخریب آثار تاریخی رو به افزایش است. خوشبختانه در چند سال اخیر مسئولین میراث فرهنگی با همت آقای سعید عریان و رسول بشاش از روی این دو کتیبه هخامنشی سه مولاژ تهیه نموده اند که یک نسخه آن اکنون در موزه هگمتانه، یک نسخه در سازمان میراث فرهنگی و نسخه ای در باغ کتیبه کاخ نیاوران می باشد؛ تا علاقمندان بتوانند استفاده نمایند.

منابع و مأخذ:

- اوستا. گزارش جلیل دوستخواه، تهران: نشر مروارید، ۱۳۸۹
- ابوالقاسمی، محسن. *راهنمای زبانهای باستانی ایران*، جلد اول، تهران: سمت، ۱۳۸۶.
- اذکایی، پرویز. «ترجمه بخشی از گفتار ابن فقیه درباره همدان». *مجله نگین*، ش ۴۰۰، ۳۱ شهریور ۱۳۴۷.
- اذکایی، پرویز. «یادداشت هایی درباره الوند کوه». *هنر و مردم*، ش ۱۵۲، خرداد ۱۳۵۴.
- اذکایی، پرویز. «همدان در یک نگاه». *فرهنگ و مردم*، ش ۲۶، تابستان ۱۳۸۷.
- بختورتاش، نصرت الله. «علل سیاسی و نظامی انتخاب سه پایتخت در ایران هخامنشی». ش ۳۶ *بررسی های تاریخی*، ۱۳۵۴.
- بریان، پیر. *امپراتوری هخامنشی*. ترجمه ناهید فروغان، تهران: نشر فروزان روز، ۱۳۸۲
- استرابو، *سرزمین های زیر فرمان هخامنشیان*. ترجمه همایون صنعتی زاده. تهران: بنیاد موقوفات افشار، ۱۳۸۲.
- بندش، فرنیخ دادگی. تصحیح مهرداد بهار، تهران: توس، ۱۳۸۵.
- جم، بشیر. *واژه نامه سنگ نبشته های پارسی باستان*. تهران: پازینه، ۱۳۹۲.
- درخشانی، جهان شاه. *دانشنامه کاشان*. جلد ۳، کاشان: بنیاد فرهنگ کاشان، ۱۳۸۳.

- دیاکونف، ا.م. *تاریخ ماد*. ترجمه کریم کشاورز، تهران: علمی فرهنگی، ۱۳۸۳.
- دیودور، سیسیلی. *ایران و شرق باستان در کتابخانه تاریخی*. ترجمه حمید بیکس شورکایی و اسماعیل سنگاری، تهران: جامی، ۱۳۸۴.
- سامی، علی. *تمدن هخامنشی*. جلد اول، تهران: سمت، ۱۳۸۹.
- سامی، علی. *پایتخت‌های شاهنشاهان هخامنشی*. تهران: پازینه، ۱۳۸۹.
- شهبازی، شاپور. *کوروش بزرگ (زندگی و جهاننداری بنیانگذار شاهنشاهی ایران)*. شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۳۴۹.
- شهبازی، شاپور. *جهاننداری داریوش بزرگ*. تهران: کهن پارسه، ۱۳۸۹.
- قریب، بدرالزمان. *پژوهش‌های ایران باستان و میانه (مجموعه مقالات)*. تهران: طهوری، ۱۳۸۶.
- کنت، رولاند. *فارسی باستان*. ترجمه و تحقیق سعید عریان. تهران: میراث فرهنگی، ۱۳۸۴.
- لوکوک، پی‌یر. *کتیبه‌های هخامنشی*. ترجمه نازیلا خلخالی، تهران: فرزانه روز، ۱۳۸۶.
- مصطفوی، محمد تقی. *آثار تاریخی همدان و فصلی درباره ابوعلی سینا*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۱.
- هرودوت، *تاریخ هرودوت*. ترجمه مرتضی ثاقب فر. تهران: اساطیر، ۱۳۸۹.
- هینتس، والتر. *داریوش و ایرانیان*. ترجمه پرویز رجبی، تهران: ماهی، ۱۳۸۸.
- Bezold, Carl. *Die Achemeniden-Inschriften*, nebst Uebersetzung. Leipzig. AB 2, 1882.
- Burnouf, Eugène. *Mémoire sur deux inscriptions cunéiformes trouvées près d'Hamadan et qui font partie des papiers du Dr Schulz*, Paris, 1836.
- Black, Jeremy. Andrew, George. *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden, 2000.
- Borger, Rykle. *Assyrisch-babylonische Zeichenliste*, (Alter Orient und Altes Testament 33), 1978.
- Borger, Rykle. *Mesopotamisches Zeichenlexikon*, Alter Orient und Altes Testament . 305, Münste, 2004.
- Diodorus Siculus. *Library of History*, Translated by: C.H. Oldfather, (Loeb Classical Library), Harvard University, 1933.
- Flandin, Eugene-Coste, Pascal. *voyage en Perse de MM.E.Flandin et P.Coste pendant les années 1840 et 1841*, paris
- Hallock, Richard T. *Persepolis Fortification Tablets* (= OIP 92), Chicago, 1969
- Herodotus. *The Histories*, Oxford Worlds Classics, 2008.
- Jackson Williams. *Textual notes on the old Persian Inscriptions*, JAOS. 27, 1906.
- Kent, Roland G. *Old Persian. Grammar, texts, lexicon*, New Haven, 1950.

- Kossowicz, Cajetan Andrejew. *Inscriptiones Palaeo Persicae Achaemenidarum quot hucusque repertae sunt*. Petropoli, Golowin, 1872.
- Labat, R, Malbran labat. *Manuel d'Epigraphie akkadienne*, Paris ,1994.
- Lecoq, Pierre. *Les inscriptions de la Perse achemenide*, s.l (Paris), 1997.
- Schaeder H.H. Uber die Inschrift des Ariaramnaes, SPAW, 1931.p 635-645
- Schmitt, Rüdiger. *Pseudo ait Persische Inschriften*, Wien, 2007.
- Schmitt ,Rüdiger. *Die altpersischen Inschriften der Achaimeniden*, Reichert verlag Wiesbaden, 2009.
- Schweiger , Günter. *Kritische Neuedition der achaemenidischen Keilinschriften* (in zwei Bänden), Taimering ,1998.
- Sharp, Ralph Norman. *The Inscriptions in Old Persian Cuneiform of the Achaemenian Emperors*, Tehran, 1970.
- Skjaervø Oktor Prods. *An Introduction to Old Persian*, Harvard University, 2002.
- Spiegel, Friedrich. *Die Altpersischen Keiliscriften im Grund Text emit Übersetzung, Grammatik und Glossar*, Leipzig 1862, 2d ed, 1881
- Sukumar sen. *Old Persian Inscriptions of Achaemenian Emperors*, Calcutta University, 1941.
- Polybius, *The Histories*, Translated by: Robin Waterfield, Oxford Worlds Classics
- The Assyrian Dictionary*, University of Chicago, 1956-2011
- Tolman, Herbert Cushing .*Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemeniden Inscriptions*, Nashville, Tenn, 1908.
- Tolman, Herbert Cushing .*Coneiform Supplement to the authors Ancient Persia Lexicon and Texts*, Tenn, 1910.
- Vallat, Francois .*Corpus des inscriptions royales en elamite achemenide*, These Universite de la Sorbonne, 1977.
- Vallat, Francois. *Dictionnaire des Inscriptions Royales en élamite achéménide*, (thèse non publiée) ,1977.
- Weissbach, F. H. *Die Keilinschriften der Achämeniden*, Leipzig
- Weissbach, F. H, Bang. *Die Altpersischen keilinschriften*, Leipzig ,1893.
- Xenophon. *Anabasis*, Translated by: Carleton. L. Brownson .Revised by: John Dillery, (Loeb Clasical Library), Harvard University, 1998.
- Schulz Friedrich Eduard. Sur le lac de Van et ses environs. *JA Troisieme* serie 9 (1840) 257-323.
- Jackson Williams. Textual notes on the old Persian inscriptions, *JAOS* 27 (1906) 190-194 und 3 Tafe in Hans Heinrich Schaeder. Uber die Inschrift des Ariaramnes. SbPAW, 1931., 635-645.